

Ne mosty: jedno řemeslo

Základní pozitivní prvek vystoupení Petra Matějů spatřuji v poukazu na absenci mostu mezi výukou a výzkumem. Pokusím se ukázat, že *most* není optimální obraz toho, oč jde. Nepolemizuji při tom s Matějů. Já bych jen, vyjadřuje se metaforicky, spíš řekl, že je nutno zasypat propast. Ne proto, abych dramatizoval vzdálenost mezi zaměstnáním učitele a badatele, ale proto, že metafora budování mostu předpokládá zachovat břehy. Nepodaří-li se nám břehy zrušit a „otevřít krajinu“ s multiplicitou cest, ani ten nejlepší most mezi výzkumem a výukou mnoho nepomůže.

Abychom se dostali z metafor a přirovnání, která vždy kulhají aspoň na jednu nohu: jsem přesvědčen, že v oboru s tak úzkou základnou, jako je obor náš, je kontraproduktivní, když jedni musejí čelit nutnosti celoživotně se věnovat výzkumu (s možností či druhou prioritou držet nějaké přednášky či jinak působit ve výchově nastupující generace), a druzí musejí čelit nutnosti celoživotně se věnovat výchově nastupující generace (s úvazkem, leč druhou prioritou výzkumu).

Práce v základním výzkumu je tvůrčí práce. Každý nový projekt předpokládá ideu, za níž badatel stojí nejen svým intelektem, ale do níž je cele nasazen i lidsky. S výjimkou géníů těžko u člověka, ať už je profesionálně jakkoli kompetentní, takové nasazení a takovou originalitu očekávat trvale, rok po roku, natož pak desetiletí po desetiletí. Fungující instituce nelze stavět na normách pro génie. I člověk originální myslí a velké vitality jednoho dne zjistí, že ho nic moc nového nenapadá a – což je ještě horší – že se mu z objevování vytrácí ta ostrá chuť intelektuálního dobrodružství, která dokáže víc než kompenzovat všechny strasti s ním spojené. Cítí, že chybí málo a bude „burned out“, vyhořelý.

Má-li pak dál základní výzkum za své zaměstnání, bez možnosti z něho na nějaký rok aspoň poodstoupit, brání se rutinou. Už nejde o to otestovat si nosnost zajímavého nápadu a pustit do světa knihu, která má vliv. (Jen ne knihu, proboha: to by znamenalo muset začít jinou!) Přichází konstatování (někdy potlačované), že je to vlastně mizerná obživa. Nastává shánění „vedlovek“. (Je-li vedlovka na univerzitě, zahání výborně omrzlost, leč obživu moc nevyspraví.) Nastává schizofrenní aktivita na všechny strany a látání statí, jen aby bylo co vykázat, a žádostí o nový grant, jen aby si udržel místo. Jakási jistota spočívá v tom, že grantových peněz je zatím víc, nežli je grantových přihlášek s originální ideou a že daný systém zajišťuje, aby tomu tak bylo i nadále.

I učitelské působení na vysoké škole je tvůrčí práce. Člověk má proti sobě skupinu mladých intelektů a povolání otevřít jim přístup nejen k sociologickému vědění a badatelským dovednostem, ale předestřít jim i vizi řemesla, které si zvolili. Je to trvalá výzva: paradigmata sociologie se poměrně rychle mění a pomalu se mění i sama vize sociologie. Na druhé straně se mění studenti, nová kohorta je vždycky jiná. Každý kantor musí najít své řešení kompatibility těchto dvou mimochodných změn. Ví, že každé řešení je nutně dočasné. A jednou zjistí, že už ho nebaví objevovat je znova. Rutinizuje se. Třeba nereflektovaně, studenti se mu protíví. Je ztracen – *burned out*.

Studenti se mu protíví proto, že těm rutina nestačí. Jejich svěžest je kontrastem jeho omrzlosti. Přišli na univerzitu se zvědavou myslí, aby tu poznali zralé, kompetentní zvědavé mysli *v akci*. Ví, že nebude-li úspěšný badatel, nebude jimi přijat ani jako učitel.

Má výzkum v úvazku, leč nemá na něj čas. Bádá v amatérském paradigmatu, o vikendech, o prázdninách. Stává se „nedělním malířem“ výzkumu. Když dělá vědu, vidí, že zanedbává studenty, a když se nasadí jako učitel, je nervózní z toho, že nepíše, respektive není schopen to, co píše, sumarizovat. Může, samozřejmě, částečně i „učit výzkumem“, ale nenachází prostor, v němž by se soustředil na konečné uspořádání svých výsledků v monografii. I jemu se dílo rozsypává v „klipovou“ sociologii *ad hoc* referátů pro konference, někdy dotažených i k stati. Z těch pak látá volky nevolky habilitační spis. Po čtyřicítce cítí, že musí, aby si udržel místo. Rozptylují ho vedlovky. Občas se to zvrtné a jeho firmička trpí vedlovkou, kterou si drží pro jistotu jako hlavní zaměstnání na vysoké škole. Ta jistota spočívá v tom, že na jeho místo široko daleko není uchazeče a daný systém zajišťuje, aby tomu tak bylo i nadále.

Kdo se v těch portrétech pozná, ať se na mne nezlobí. Samozřejmě, že přeháním, je to než „brněnský manýrismus“. Znáám ostatně několik mimořádných osobností na obou březích, které se popisovanému údělu vymkly, systém je nezdoval. Soudím jen, že přirozený výběr, z něhož vzešly, je nepřiměřeně tvrdý a ztráty z něho větší, než si může naše otřesená komunita dovolit. Zvlášť je co želeť těch, kteří systém vedlovek odmítli a rozhodli se rovnou podnikat v oboru mimo akademický svět, ač mají badatelskou jiskru. Ale při lepším systému i mnozí z těch, kteří se v něm dnes melou a tvoří rutinu oboru, mohli by vydat dílo, které by bylo poctivou a užitečnou cihlou v budově české sociologie, k svému uspokojení a k jejímu prospěchu.

Nemuselo by hned samo aspirovat na světovost. Slabostí těch prací, které na ni aspirují, není jen nízká úroveň metody, na niž poukazuje Matějů. Ještě více je oslabuje, že pořád začínají své téma „z gruntu“ a jsou vesměs cele založeny na vlastních datech. Nemohou se dost opřít o řešerši *českých* prací, nekumulují poznání, nejsou přirozeným vyšším stupněm v řetězu indukci, indukují v příliš velkém podílu jedním krokem. I to snad je důvod, proč máme už občas mezinárodně zajímavou stat', ale nevím o žádné české mezinárodně zajímavé monografii.

Nápravu tohoto stavu nemusíme vymýšlet, funguje v jiných malých sociologických komunitách řady evropských států. Nam se vskutku stalo, že starým režimem nepřirozeně rozevřený hiát mezi výzkumem a přípravou nastupující generace, institucionalizovaný katedrami a akademií, dnes petrifikuje, namísto aby mizel.

Pozitivní řešení je, zdá se mi prosté: myslet jinak. Vzdát se představy Univerzity i Akademie jako „kamenných institucí“. S výjimkou dvou tří lidí na každé katedře a snad šesti lidí v Ústavu AV důsledně redefinovat všechna ostatní místa tu i tam jako stáže na dobu určitou, neprodloužitelnou, stáže spojené na Univerzitě s nabídkou určitých kursů a v Akademii s badatelským projektem.

Prvním krokem k dosažení tohoto stavu je otevření se Univerzitě badatelům z Akademie. Je absurdní, že lidé v základním výzkumu, nepochybně docentské i profesorské úrovně, dosud tato pedagogická oprávnění nenosí. Česká sociologie potřebuje, by každý z nich bez odkladu publikoval a k obhajobě předložil svůj habilitační spis.

Druhým krokem je zautentičtění konkursů, jimiž jsou na katedrách – a pokud vím i v Akademii – znovuoobšazována každé tři roky všechna místa. Předpokladem pro to je ustavit společné konkursní komise. Tady je místo, kde je nutné zbořit hráz a ze dvou rybníků udělat jeden. Pokud by se v takové komisi dosáhlo konsensu, že před sebou nemá „výzkumné pracovníky“ anebo „učitele“, ale prostě sociology, kteří aspirují na

místo se smlouvou na dobu dočasnou (3 roky?), v jednom případě s nabídkou kursů na katedru, v druhém případě s dobře připraveným projektem na akademii, a toto kdyby se rok co rok rutinně opakovalo, zmizí břehy a brzy nebude mezi čím stavět mosty.

Jako sociologové bychom měli být schopni reflektovat nezamýšlené účinky cílevědomého jednání. Nezamýšleným důsledkem nedávné „velké čistky“, v níž se naše instituce zbavovaly nekvalitních a kompromitovaných učitelů i badatelů, je, že se v našich myslích asocioval odchod z místa učitele či badatele s neúspěchem či dokonce s nectí. Ti pak, kteří prošli úspěšně redukcí Ústavu či transformací kateder, nabyli dojmu, že by teď už na svém místě měli zůstat do penze, pokud snad i oni neselžou. A naopak: že pokud jejich působení nebude v příštím konkursu obnoveno, znamená to, že selhali. Nic není vzdálenějšího pravdy. V otevřené společnosti odchází člověk z katedry či z Akademie ne proto, že selhal, ale proto, že se tu nenarodil. Plyne z povahy otevřených systémů, že nemohou zůstat otevřené jinak, než že trvalá je v nich jediné otevřenost k změně.

Nepřijmeme-li tento způsob nazírání, vyměnili jsme jen jeden uzavřený systém za jiný. Přesněji: nevyměnili jsme systém, jen zvítězila „naše pravda“ a ti druzí museli odejít. (Kolikrát už jsem to viděl za čtyřicet let své profesionální paměti!) Je pouze logické, že aspirace na další změnu jsou pak percipovány i koncipovány opět jako pokus o výměnu vládnoucí kliky. Doufám, že se mýlím, ale jakési náznaky takovéto percepce jako by už v té či oné instituci byly opět k zahlédnutí. Teprve přetneme-li tento neblahý řetěz, v němž se mele naše společnost od padesátých let, postoupili jsme dál.

Ovšemže vím, proč lze mé uvažování označit za utopické: nejsou lidi. Přihlásí-li se jediný uchazeč, konkursní komise, ať jakkoli složená a jakkoli orientovaná, je v koncích. Kde jsou ti lidé s badatelskou či učitelskou jiskrou, o nichž mluvím? Nevím. Ale vím, že nikdy nebudou, nebudeme-li jejich existenci předpokládat. Nemůžeme napřed změnit systém a pak se rozhodnout pro jeho změnu, nýbrž naopak. Kdo nechce, hledá důvody, kdo chce, hledá způsoby. O všech důvodech, proč to nejde, vím. Hledám způsob, jak je překonat. Kdybych ho znal, nebylo by o čem mluvit. Možná, že to, co navrhuji, není průchodné, ale je to v diskursu *jak*. Opouští to diskurs *zdali*. Kohorta sociologů, která začala studovat obor v roce 1990 a letos graduje a všechny kohorty nastupující po ní, nezajímá debata o tom *zdali*: chtějí a budou chtít vědět, *jak* bude systém našich institucí otevřen jejich aspiracím...

Ve třetím kroku, v časovém pořadí snad prvním, protože nejsnazším, vybudovat společnou „faculty“ postgraduální. Nekamennou instituci, jež sjednotí naše vzdělávací a výzkumné kapacity, aby udržovaly společně standardy pro přijímání, průběh a ukončování studia postgraduátů, kteří jsou budoucností oboru.

Abych to shrnul a vyhroutil: situace je tak vážná, že významní sociologové by učit měli všichni. V hlavním úvazku. Ve smlouvě na dobu určitou. Je při tom i příležitost promyslet a připravit výzkumný projekt. Do Akademie by se mělo odcházet výzkum realizovat či sumarizovat jeho výsledky v monografii. Stabilní by tu zůstávala jen infrastruktura a šest až osm osobností, zapojených do dlouhodobých mezinárodních projektů, na katedrách jen struktura starších docentů a profesorů. Počet kateder i velikost sociologického ústavu je třeba považovat za veličinu dynamickou, kde výsledky budou legitimovat rozvoj a růst. Strategie oboru musí být ofenzivní, úpadek lze odvrátit jen expanzí: sociální prostor je pro ni připraven.

Samozřejmě, že při přechodu na takový systém bychom museli vyřešit spoustu problémů. Největší překážkou realizace tohoto plánu je však sám císař František Josef blahé paměti. Každý si říká: „Když on vydržel na svém trůně šedesát let, proč ne i já?“

Ivo Možný

(Skrytá inzerce: *Škola sociálních studií* v Brně právě obsazuje konkursem čtyři místa!)

Data & Fakta

INFORMACE Z VÝZKUMU

- Bulletin přinášející každý měsíc aktuální výsledky sociologických výzkumů, které uskutečnili pracovníci Sociologického ústavu Akademie věd ČR
- Určeno široké sociologické obci, politologům, pracovníkům státní správy a samosprávy, vládním orgánům, novinářům a všem, kteří se zajímají o průběh transformace postkomunistické společnosti v moderní (postmoderní) společnost
- Stručně, výstižně, populárně s množstvím tabulek a grafů

**Cena jednotlivého čísla je 5 Kč, roční předplatné 50 Kč za 10 čísel,
objednávky předplatného přijímá redakce, Jilská 1, 110 00 Praha 1**
